

چرخه فرایندی اجرای برنامه‌ریزی درسی

آموزش خلاق

کلیدواژه‌ها: آموزش خلاق، مطالعه، مشاهده، هدایت و سنجش یادگیری، مدیریت یادگیری، رویه معلم‌محور، رویه دانش‌آموز‌محور، رویه یادگیری به انتخاب خود، رویه کشف و جست‌وجو.

اشاره

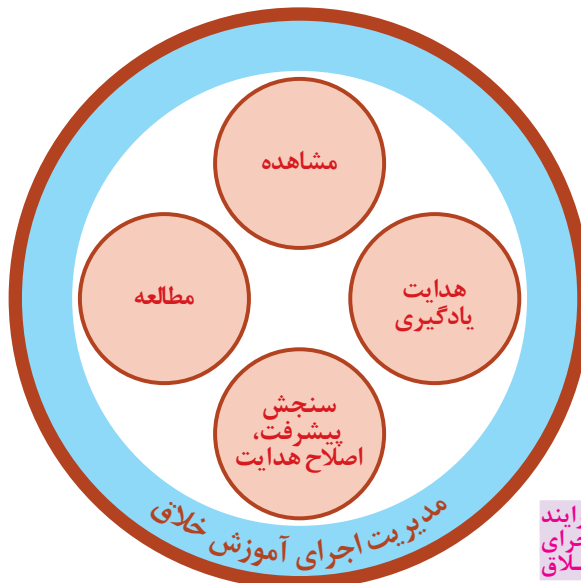
هیچ برنامه‌ریزی درسی به موفقیت نمی‌انجامد، مگر آن که اجرای آن به‌دست افرادی توانا، مسئول و متعهد و با برنامه‌ای مناسب، به‌صورت خلاق و در صحنه کلاس درس صورت گیرد. آموزش خلاق آموزشی است که معلم آن را بنا بر برنامه‌ریزی موضوعی خاص، به تناسب شرایط موجود یا قابل فراهم، برای دانش‌آموزانی با توانمندی‌های خاص و با آموخته‌های پیشین مشخص طراحی و اجرا می‌کند. این نوع آموزش مشتمل بر فرایندی است که مطالعه، مشاهده، هدایت یادگیری و سنجش پیشرفت یادگیری، چرخه مدیریت اجرای مطلوب و موفق آن را شامل می‌شود. معلم در این چرخه به‌طور مستمر با دانش‌آموزان تعامل دارد و بر مبنای نتایج آن تصمیم می‌گیرد چه زمان و چگونه به نیازهای فرد فرد دانش‌آموزان پاسخ دهد. در این مقاله، مؤلفه‌های فرایند آموزش خلاق که بدون طراحی قبلی، یعنی در صحنه عمل، به ابتکار معلم در زمان خاص طراحی و اجرا می‌شوند، معرفی و تشریح می‌شوند.

مطالعه

مرحله اول اجرای فرایند آموزش خلاق مطالعه توسط معلم است. مطالعه درباره موضوع آموزش و محتوای مورد نظر برای تحقق هدف‌های آن، اولین گامی است که معلم در اجرای آموزش خلاق برمی‌دارد. بدون مطالعه کامل و در حد لازم درباره موضوع یادگیری، معلم به‌هنگام روبه‌رویی با دانش‌آموزان سردرگم است. نمی‌داند از کجا شروع کند، به کجا ختم کند، چه مطالبی را ارائه کند، چه مفاهیمی را مورد نظر قرار دهد، چه سؤالاتی را به‌عنوان تلنگر فکری طرح کند و در یک کلام چگونه اجرای برنامه‌ریزی را با دانش‌آموزان کلاس خاص خود مدیریت کند. بنابراین، تسلط معلم بر موضوع مورد آموزش، محدوده و گستره محتوایی آن، و رویکردها و راهبردهای یاددهی - یادگیری متناسب با آن، اصلی مسلّم برای موفقیت در اجرای آموزش خلاق است و این تسلط حاصل نمی‌شود مگر با مطالعه ژرف و کافی در آن موضوع.

چرخه فرایندی آموزش خلاق

شکل ۱ نمایانگر چرخه فرایندی آموزش خلاق است که مأموریت اصلی آن مدیریت اجرای موفق آن آموزش است.

شکل ۱ چرخه فرایندی مدیریت اجرای آموزش خلاق

نقش معلم در
آموزش خلاق
ایجاد فرصت‌های
مناسب برای
تجربه‌ها و
فعالیت‌های
مناسب است
و کمک به
دانش‌آموزان
در فهم و درک
ژرف‌تر موضوعات
مورد یادگیری
و بسط و توسعه
اطلاعات و دانش
قبلی

مشاهده

و مطلوب زمان و شرایط تلقی کند و برای ایجاد محیط آموزشی مناسب، در لحظه، ابتکار به خرج دهد. به عبارت دیگر، مشاهده دقیق موجب می‌شود که معلم براساس دیده‌ها و شنیده‌هایش در کلاس درس، آموزش و یادگیری دانش‌آموزان را خلاقانه کنترل، هدایت و مدیریت کند.

مشاهده نگاهی عینی و از روی خواسته، به کنش و واکنش دانش‌آموزان، یعنی دیدن وضعیت نگاه و توجه و عکس‌العمل آن‌ها همراه با شنیدن مطالبی است که آن‌ها می‌گویند؛ در یک کلام، معلم با مشاهده رفتارها و گفتارهای تک‌تک دانش‌آموزان. با مشاهده‌ای چنین، در واقع پایه‌های ارتباط صحیح را پی‌می‌ریزد و از آن طریق اطلاعات لازم برای برنامه‌ریزی فعالیت‌ها و تجربه‌های مناسب شرایط موجود را به‌دست می‌آورد و می‌تواند برای هدایت یادگیری آن‌ها خلاقانه طراحی کند و ابتکارات لحظه‌ای را با موفقیت به اجرا درآورد. مقصود از مشاهده، شناخت دانش‌آموزان است. هرچه مشاهدات ما به‌عنوان معلم، هدفمندتر و دقیق‌تر باشد، شناخت ما از دانش‌آموز وسیع‌تر و ژرف‌تر خواهد

از آنجا که آموزش خلاق در صحنه عمل و در لحظه اتفاق می‌افتد، باید توجه کرد که جرقه شکل‌گیری آن اتفاق و در واقع، مشاهده دقیق وضعیت یادگیری دانش‌آموزان، ترجیحاً با توجه به فرد فرد آن‌ها، چگونه است؛ مشاهده دقیق معلم کلید بازگشایی درهای هدایت و مدیریت مطلوب و مناسب است. مشاهده دقیق به این معناست که آنچه را با موضوع یادگیری و جسم و جان دانش‌آموزان کلاس مرتبط است، ببیند. معلمی که در کلاس صحبت می‌کند، درباره موضوع یادگیری شرح و بسط می‌دهد، حتی با دانش‌آموزان خود سؤال و جواب هم می‌کند، اما همه این کارها را به‌طور مکانیکی انجام می‌دهد و در واقع حواسش جای دیگری خارج از کلاس درس است، هیچ‌گاه هدایتگر خوبی برای یادگیری نخواهد بود. معلمی می‌تواند به‌خوبی برنامه درسی را در کلاس هدایت و مدیریت کند که به هنگام آموزش همه حواسش به کنش‌ها و واکنش‌های همه دانش‌آموزان باشد. هر کنش و واکنشی را به‌عنوان جرقه‌ای برای خلق روشی مناسب

استفاده از آموزش خلاق تدریس معلم را کارآمد و میزان شکوفایی استعدادها و توانمندی‌های دانش‌آموزان را افزون‌تر می‌کند

بود و در این صورت، هدایت فرایند یادگیری برای ما هم سهل‌تر و هم به نتیجه بهتر منجر خواهد شد. برای مثال، فرض کنید از دانش‌آموزان می‌خواهید آزمایشی از درس علوم تجربی را در گروه‌های کوچک در کلاس انجام دهند و از آن آزمایش به نتایج هدفمند موضوع درس برسند. شما در آن صورت با مشاهده دقیق کار تک‌تک دانش‌آموزان در گروه خود، متوجه خواهید شد کدام‌یک از آن‌ها در چه خصائصی، مثل رهبری، تعاون و مشارکت، هدایت، نظارت، اطلاعات قبلی، روابط اجتماعی و... توانمندتر و کدام‌یک در بعضی از خصیصه‌ها ضعیف و ناتوان‌اند و به کمک برای تغییر و یا پیشرفت نیاز مبرم دارند.

یادداشت کردن نوع پرسش‌ها و پاسخ‌های دانش‌آموزان به هنگام کار گروهی، وسیله خوبی برای برنامه‌ریزی آموزش خلاق مرتبط با ویژگی‌های خاص برخی دانش‌آموزان است. به یاد داشته باشید، یادداشت‌های شما هنگامی مفید فایده برای آموزش خلاق خواهند بود که با واقعیات منطبق باشند و بی‌غرض نوشته شوند.

یادداشت‌های دقیق و واقع‌بینانه عبارت‌اند از: نوشتن عین گفتار با تشریح یک عمل؛ تشریح یک حالت یا وضعیت؛ تشریح عکس‌العمل چهره؛ تشریح کارهای ابتکاری و خلاقانه.

مشاهدات هنگامی برای آموزش خلاق مفید واقع می‌شوند که با هدف‌ها، رویکردها و انتظارات برنامه درسی مطابقت داشته باشند. اینجاست که اهمیت مطالعه عمیق و دقیق نسبت به برنامه مورد آموزش و به‌ویژه آشنایی کامل با هدف‌ها و انتظارات آن، که در بحث قبلی گفته شد، به‌خوبی روشن‌تر می‌شود. معلم هرچه بیشتر با مقاصد و هدف‌های آموزش آشناتر باشد، مشاهدات و یادداشت‌هایش از رفتارها و گفتارهای دانش‌آموزان، در هدایت یادگیری، اثربخش‌تر و کارا تر خواهد بود.

هدایت یادگیری

محیط یادگیری در کلاس‌های درس متفاوت و پر از موارد ضد و نقیض است. هدایت خوب هنگامی امکان‌پذیر می‌شود که محیط یادگیری آرام‌بخش، امن و پویا باشد.

فضای کلاس درس همیشه مملو از شگفتی‌ها و موارد غافلگیرکننده است؛ گاهی فعال و پرتحرک است، گاهی آرام و گاهی شلوغ و بدون توجه. چندانگی فضا و محیط یادگیری، رویه‌ها و روش‌های متنوعی را برای هدایت یادگیری می‌طلبد. به‌علاوه،

موضوع مورد یادگیری نیز در اتخاذ رویه‌های هدایت یادگیری اثر دارد. رویه‌ای که در موقعیت‌های معرفی و ارائه مفاهیم تازه و نو به کار می‌آید، همانی نیست که برای توسعه و تقویت یادگیری مفاهیم آموخته شده قبلی به کار گرفته شده است. بنابراین، هدایت درست یادگیری در آموزش خلاق مستلزم آشنایی با رویه‌های گوناگون آموزش است. در گذشته‌های نه‌چندان دور، تصور معلمی بر این بود که اگر کلاس آرام و پذیرایی در اختیار باشد، با تدریس مستقیم، بیش از روش سخنرانی و ارائه درس توسط معلم و تمرین آموخته‌ها توسط دانش‌آموزان می‌توان به نتیجه مورد نظر رسید. یعنی وظیفه معلم به تدریس و تمرین خوب بسنده می‌شد. اما امروزه رویه‌های اثربخش و کارای گوناگونی شناخته و شناسانده شده‌اند که به مراتب از اثربخشی و کارایی بیشتری برخوردارند. رویه‌هایی که تمرکز بر «آموزش» را به تمرکز بر «یادگیری» تغییر جهت داده‌اند. از آنجا که سبک‌های یادگیری دانش‌آموزان نیز متنوع و متعددند، لذا رویه‌های هدایت یادگیری موفق نیز باید با سبک‌های یادگیری دانش‌آموزان هماهنگ و منطبق باشد. به‌علاوه، نیازهای دانش‌آموزان نیز به هنگام آموزش هر واحد یادگیری، غالباً با یکدیگر متفاوت است. اینجاست که ارتباط مشاهده دقیق رفتار و گفتار هر دانش‌آموز در محیط‌های متفاوت آموزشی با نوع هدایت یادگیری معلم پیوند می‌خورد. در یک جمع‌بندی می‌توان گفت، تنوع مفاهیم مورد آموزش، براساس برنامه درسی، و انتظارات دانشی، بینشی، نگرشی و مهارتی متعدد هر برنامه درسی، از یک سو تفاوت در نیازها، علاقه‌ها و توانمندی‌ها و نیز سبک‌های یادگیری دانش‌آموزان را و از سوی دیگر، اتخاذ رویه‌های گوناگون هدایت یادگیری را الزامی می‌کند و لذا آشنایی وسیع و جامع معلم با روش‌ها و رویه‌های گوناگون ارائه و هدایت فرایند یاددهی - یادگیری از ضرورت‌های مبرم مهارت‌های معلمی، به‌ویژه برای کسب موفقیت در آموزش خلاق، محسوب می‌شود.

به رویه معلم محور قبلاً اشاره شد. اگرچه امروزه بیشتر بر رویه دانش‌آموز محور تأکید و اجرای آن توصیه می‌شود، اما باید توجه داشت که در برخی موارد، به‌ویژه تدریس مفاهیم ناشناخته و نو، یا معرفی ابزار و وسیله‌ای ناشناخته به دانش‌آموز، رویه خودیادگیری دانش‌آموزان کارآمد نیست. در این موارد، در بسیاری از محیط‌های آموزشی، معلم مجبور یا شاید بهتر است از همان رویه معلم‌محوری استفاده کند و به آموزش مستقیم بپردازد. به عبارت دیگر، «در بعضی

یادگیری‌ها آموزش صریح معلم ضروری است» (داج و همکاران، ۲۰۱۰: ۲۲۴).

برای مثال، برای آموزش ایمنی در کاربرد وسایل و ابزارها، معلم باید به‌طور مستقیم مضرات استفاده نادرست از قیچی، کارد و سایر ابزارهای خطرناک را در کلاس‌های ابتدایی به دانش‌آموزان گوشزد کند و چگونگی کاربرد صحیح را با عمل خود به آن‌ها نشان دهد. اما در بسیاری از موارد دیگر، به‌ویژه در کلاس‌های پایه‌های بالاتر تحصیلی، موقعیت‌هایی طلایی پیش می‌آید که معلم می‌تواند ابتکار عمل را به‌دست خود دانش‌آموز بسپرد، گردآوری اطلاعات پیشینه‌ای لازم را برعهده آن‌ها قرار دهد، دست آن‌ها را در اتخاذ راه و روش‌های یادگیری و استفاده از منابع، حتی میزان یادگیری و پیشرفت در موضوع، آزاد بگذارد و خود کار هدایت هدفمند و پیشرفت‌گرا را انجام دهد و تسهیلگری برقراری ارتباطات لازم و پاسخ‌یابی به سؤالات درخور و کنجکاوانه را پیشه خود کند.

به هر حال، تعامل با کودکان موجب ارتقای یادگیری می‌شود، داج و همکاران (۲۰۱۰) معتقدند «بودن معلم و شاگرد در کلاس درس، بخشی از زندگی هر دو به‌شمار می‌آید؛ نوعی زندگی که ارتباط در آن نقشی اساسی دارد. اما در این ارتباط، معلم نقشی محوری دارد. آن‌ها می‌گویند «درست مثل داربست‌هایی که هنگام ساختن ساختمان برای نگهداری و تقویت چارچوب آن می‌زنند، معلم نیز با رویه‌های گوناگون، یاددهی و یادگیری دانش‌آموزان را تقویت و از آن پشتیبانی می‌کند.» (ص ۲۲۶). رویه مناسب آموزش خلاق برای هدایت فرایند یادگیری، وادار کردن دانش‌آموزان به صحبت درباره موضوع مورد یادگیری و یا صحبت درباره تجربه‌های فردی و گروهی در همان موضوع است. تشریح کار همیشه به دانش‌آموز کمک می‌کند نسبت به موضوعی که باید آن را یاد بگیرد توجه خاص و تحلیل روشنی از قضایای مرتبط با آن داشته باشد. به‌علاوه، صحبت درباره موضوع یادگیری و تشریح و تحلیل چگونگی مسائل آن، آن‌ها را مجبور می‌کند به فهم عمیق‌تری از موضوع برسند و آگاهانه با موضوع برخورد کنند. یعنی متوجه باشند که چه مطلبی را، چرا و چگونه یاد گرفته‌اند. بدین ترتیب، یادگیری آن‌ها تقویت و تثبیت می‌شود. به‌علاوه، مهارت‌های زبانی و گفتاری آن‌ها نیز رشد می‌یابد. چنانچه بخواهید دانش‌آموزان مطالبی را بر مبنای آموخته‌های قبلی‌شان کشف کنند و به دانش نو برسند یا چیزی را با استفاده از دانش و تکنیک‌های آموخته شده بسازند، در این صورت، باید

از رویه یادگیری به انتخاب خود^۲ استفاده کنید. در این رویه، دانش‌آموزان نوع فعالیت و اعمال را خودشان برمی‌گزینند. آن‌ها به‌طور آزاد، یا به تنهایی و یا با یکی دو نفر از هم‌کلاسی‌ها در گروه‌های کوچک و به راه‌های گوناگون و یا از طریق درگیر شدن عمیق با مسئله‌ای که پیش روی آن‌هاست، به نوعی کشف می‌رسند. نقش معلم در آموزش خلاق ایجاد فرصت‌های مناسب برای تجربه‌ها و فعالیت‌های مناسب است و کمک به دانش‌آموزان در فهم و درک ژرف‌تر موضوعات مورد یادگیری و بسط و توسعه اطلاعات و دانش قبلی. در آموزش خلاق، معلم برای ایجاد چنین فرصت‌های لازمی حتماً از قبل طراحی و برنامه‌ریزی و اجرای آن برنامه را مدیریت می‌کند.

سنجش یادگیری دانش‌آموزان

سنجش یادگیری دانش‌آموزان و گردآوری اطلاعات درباره میزان و چگونگی کیفیت یادگیری آنان، گامی اساسی در تصمیم‌گیری برای اتخاذ رویه‌های بعدی در فرایند آموزش خلاق است. اصولاً کار سنجش یا برای

برنامه آموزش
خلاق معلم را در
لحظه‌لحظه‌های
یاددهی به
ابتکار و خلاقیت
وامی دارد و
دانش‌آموزان را
ترغیب می‌کند
تا خود به کاوش
و جست‌وجو
بپردازند و
ایده‌های مورد
علاقه خود را
دنبال کنند

مجموع مطالعات، مشاهدات و یادداشت‌برداری‌ها معلم را در هدایت فرایند یادگیری دانش‌آموزان کمک می‌کند و زمینه‌های کسب مهارت در مدیریت فرایند یاددهی - یادگیری را برای وی فراهم می‌نماید

* پی‌نوشت

1. Creative instruction
2. observation\
3. initiated learning
4. social competence

* منبع

Dodge, Diane, Colker, Laura & Heroman, Cate, 2009, The Creative Curriculum, Fourth edition Teachinc. Strategiesine. Wachington, DC.

تشخیص نیازهای اساسی یا تشخیص درجه تحقق هدف‌های برنامه‌های درسی یا برای پاسخ‌گویی به مدیران بالا دست یا برای حمایت یادگیری صورت می‌گیرد. در آموزش خلاق، به سنجش یادگیری از بعد حمایتی یادگیری آن نگاه و توجه می‌شود. به عبارت دیگر، یاددهی و سنجش و ارزشیابی پا به پای هم پیش می‌روند و اطلاعات و نتایج به‌دست آمده از سنجش و ارزشیابی درباره دانش و مهارت‌های دانش‌آموزان، برای رفع نیازها، کاستی‌ها و نقطه‌ضعف‌ها، برنامه‌ریزی جبرانی ترتیب داده می‌شود.

در این‌گونه سنجش و ارزشیابی، یعنی با هدف حمایتگری، یادگیری باید با هدف‌ها، مقاصد و ابتکارات برنامه‌های درسی هم‌راستا باشد.

در سنجش یادگیری با هدف حمایتگری، مشاهده ابزار اساسی گردآوری اطلاعات عینی است و نتایج تحلیل یافته‌ها در مرحله هدایت یادگیری به کار می‌آید. لذاست که مشاهده مستمر چگونگی کار، فعالیت و تجربه‌های یادگیری دانش‌آموزان و ثبت و ضبط آن‌ها به روش یادداشت‌برداری و هدایت و مدیریت یادگیری بر مبنای اطلاعات حاصل و تصمیم‌گیری درباره اتخاذ رویه‌ها و شیوه‌های اصلاحی مناسب، مجموعاً مؤلفه‌های آموزش خلاق را به‌وجود می‌آورند. بدون بهره‌گیری از سنجش کارآمد و دقیق، «آموزش خلاق» عبارتی بیش نیست، اما با آن کامل می‌شود و ابتکار عمل را به معلم واگذار می‌کند.

جمع‌بندی

برنامه آموزش خلاق بیشتر به منظور تحقق هدف‌های مرتبط با کسب قابلیت‌های اجتماعی^۴ و مهارت‌های لازم برای کسب موفقیت به‌عنوان یک یادگیرنده در هر یک از مراحل زندگی، مورد توجه قرار گرفته و بر استفاده از آن تأکید و توصیه شده است. استفاده از آموزش خلاق کار تدریس معلم را کارآمد و میزان شکوفایی استعدادها و توانمندی‌های دانش‌آموزان را افزون‌تر می‌کند. برنامه آموزش خلاق به معلم نشان می‌دهد فضا و محیط کلاس درس خود را چگونه ترتیب دهد تا با تعاملات مثبت و قابل احترامی شکل بگیرد. برنامه آموزش خلاق معلم را در لحظه‌لحظه‌های یاددهی به ابتکار و خلاقیت وامی‌دارد و دانش‌آموزان را ترغیب می‌کند تا خود به کاوش و جست‌وجو بپردازند و ایده‌های مورد علاقه خود را دنبال کنند.

این رویه آموزشی فرصت‌هایی را در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌دهد تا با دست‌ورزی‌ها با اشیای عینی و آزمایش و تجربه، منطق چگونگی کار با اشیاء را کشف کنند. در این برنامه، مطالعه ژرف و گسترده معلم از یک‌سو و مشاهده دقیق و هدفمند از تمام جوانب مرتبط با کار یادگیری دانش‌آموزان از سوی دیگر، مورد تأکید است. در آموزش خلاق، مجموع مطالعات، مشاهدات و یادداشت‌برداری‌ها معلم را در هدایت فرایند یادگیری دانش‌آموزان کمک می‌کند و زمینه‌های کسب مهارت در مدیریت فرایند یاددهی - یادگیری را برای وی فراهم می‌نماید. تکرار چرخه آموزش خلاق، معلم و دانش‌آموزانش را به رضایت خاطر و شادای و نشاط که لازمه پیشرفت‌های بعدی است، سوق می‌دهد.

آیامی دانید که

۱. مجریان آموزش خلاق خودشان باید صفاتی ویژه داشته باشند؟ آن‌ها باید چنین باشند:
 - * انعطاف‌پذیر و پذیرا؛
 - * پرشور و مشتاق کار؛
 - * هدفمند و دقیق؛
 - * مطلع و جست‌وجوگر؛
 - * واقع‌بین و منصف؛
 - * مهربان و باگذشت؛
 - * حامی و هدایتگر.
۲. آموزش خلاق در مدرسی ممکن است که در آن‌ها:

- * مدیران در افق وسیع‌تری از چارچوب‌های آموزش رسمی می‌اندیشند و خود در اتخاذ راهبردهای مدیریت و رهبری خلاق‌اند؛
- * ارزش‌ها، رفتارها و معیارهایی گزیده شده‌اند که حامی و اشاعه‌دهنده آموزش خلاق‌اند؛
- * نقد شیوه‌های معمول و مشترک غیرکارآمد آزاد است و از انتقادات سازنده استقبال می‌شود؛
- * رویکردها برای حل مسائل خلاق است و بنا بر موقعیت، راه‌حل‌های بدیع به کار گرفته می‌شوند.

- * تشریک مساعی و کارهای مشارکتی معمول است و تمام مجریان برنامه‌های آموزشی و درسی خود را در حل مسائل مدرسه و یافتن راه‌حل‌های مناسب سهیم می‌دانند.
- * ارتباط‌های عاطفی و درجه اعتماد به یکدیگر قوی است؛
- * نشاط و شادای، شوخ‌طبعی و خودانگیختگی در محیط چشمگیر است؛
- * افراد برای اعمال ایده‌های خود ضمن رعایت معیارها و خط‌قرمزها اقتدار دارند.